

ЖАМИЯТНИНГ ТАРАҚҚИЁТИДА ИЛМ-ФАН ОМИЛИ

Мирзахмедов Абдурашид Мамасидикович

Наманган муҳандислик-технология институти

Ижтимоий фанлар кафедрасининг профессори, фалсафа фанлари доктори

Аминов Шариф Насимович

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар академиясининг катта ўқитувчиси

Холматов Ғайратжон Мухторалиевич

Наманган муҳандислик-технология институти

Ижтимоий фанлар кафедрасининг

НамМҚИ профессори, фалс.ф.д. Исмоилов М. И. тақризи асосида

Аннотация. Замоनावий цивилизациянинг истиқболи муаммолари Европа ва Латин Америкаси олимлари томонидан қизғин муҳокамаси билан алоҳида долзарб мавзуга айланди. Жаҳон афкор оммасини ижтимоий тараққиётнинг глобал муаммолари хавотирга солмоқда: модернизация халқларнинг ўз миллий-диний маданиятидан бегоналашуви, либераллашув эса инсон ҳуқуқ ва эркинлигини таъминлаш, мамлакат тараққиётининг демократик сиёсий йўлининг шарти сифатида қабул қилинмоқда. Шу маънода мақолада Ўзбекистон Республикаси ижтимоий тараққиётининг илмий-сиёсий таҳлили асосида Ҳаракатлар стратегиясининг амалга оширишда устувор вазифаларини аниқлаш мақсади қўйилган.

Калит сўзлар. Ижтимоий истиқбол, Ф. Фукуяманинг ғояси, замоनावий тараққиёт, истиқбол баҳслари, Ўзбекистоннинг миллий тараққиёти

FACTOR OF SCIENCE IN THE DEVELOPMENT OF SOCIETY

Annotation. The forecasts of modern civilization are of particular relevance, which has become the subject of a heated discussion among European and Latin American scientists. The world community is concerned about the global problems of social progress, the modernization of which is reflected in the alienation from the ethno-confessional culture of peoples, liberalization is perceived as a condition for ensuring human rights and freedoms, the democratic path of the country's political development. In this regard, the article sets the goals of a scientific and political analysis of the social progress of the Republic of Uzbekistan, determines the main directions for the implementation of the plans of the Action Strategy.

Keywords. Social perspectives, F. Fukuyama's idea, modern civilization, discussions about the future, national progress of Uzbekistan

ФАКТОР НАУКИ В РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА

Аннотация. Прогнозы современной цивилизации приобретают особой актуальности, что стала предметом острой дискуссии ученых Европы и Латинской Америки. Мировая общественность беспокоит глобальные проблемы социального прогресса: модернизация отражается в отчуждении от этноконфессиональной культуры народов, либерализация воспринимается как условие обеспечения прав и свобод человека, демократический путь политического развития страны. В этой связи статья ставит цели научно-политического анализа социального прогресса Республики Узбекистан, определить основные направления реализации планов Стратегии действий.

Ключевые слова. Социальные перспективы, идея Ф. Фукуямы, современная цивилизация, дискуссии о будущем, национальный прогресс Узбекистана

КИРИШ

Башариятнинг истиқболи замонавий фалсафанинг ўта нозик ҳаёт ва мамот масаласи бўлганидан таниқли олимларнинг фикр-мулоҳазалари илмий адабиётларда фаол тадқиқ этилмоқда. Лотин Америкасининг илм-фан вакиллари кишилиқ тарихининг интиҳосига оид башоратлари, Россиялик олимлар эса жамиятнинг келажаги хусусида хавотирли хулосалари ҳам мавзунинг илмий тадқиқот сифатида кун тартибига кўяди [1, 6 б]. Замонамизнинг етакчи алломалари башариятнинг тақдири юзасидан халокатли истиқболни илмий асослаган ҳолда ундан халос бўлиш йўл-йўриқлари бўйича таклиф ва тавсияларни ишлаб чиққанлар. Уларнинг интуитив илмий ёндашувларининг янада аниқроқ қиёфаси ўзга олимларнинг ижтимоий тараққиётга доир цивилизацион ёндашувларида ўз мужассамини топган [5]. Таниқли сиёсий арбоблар АҚШлари томонидан ўтмишда икки тузумнинг “мафкуравий мусобақаси”да оммавий маданият орқали улкан державани тарқатиб юборишга эришгани – асрнинг энг катта хатоси, деб баҳолаши ҳам миллий хавфсизлик доирасида илмий аҳамият касб этади.

Ижтимоий тараққиётнинг формацион ва цивилизацион ёндашувлари атрофлича илмий тадқиқ этилган бўлса-да, ахборотлашган жамиятнинг истиқболида одамзотни кутаётган муаммоларнинг ечимига тайёр туриш ижтимоий фанларнинг огоҳлик фалсафасидир. Чунки, кишилиқ жамияти барқарор тараққиётга эришуви учун илмий асосланган миллий ижтимоий моделларни ишлаб чиқади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Инсониятнинг келажаги масаласида олимларнинг фикр-мулоҳазаларини бир неча гуруҳлаштириш ва

уларда оптимизмдан кўра пессимизмнинг устуворлигини кузатиш мумкин. Жумладан, Френсис Фукуяма совуқ уруш тарихининг тугаши, М. Горбачевнинг давлат бошқарувидан кетиши, мусулмон давлатларининг сиёсий саҳнага чиқиши, низо ва можароларнинг янги даври бошланиши ҳақидаги қарашлари ўз тасдиғини топмоқда [8, 85 б]. Чунки, совуқ урушнинг тугаши билан ҳалқаро ва минтақавий муносабатларда урушнинг “исиши”га алмашди. Дунёнинг бир қатор давлатларида фуқароларнинг уруш ва сиёсий тўнтаришлар, геосиёсий ҳарбий ҳаракатлар локал жиҳатдан ҳалқаро “маданиятлар уруши” қирғоғига жуда яқин келиб қолди. Дарҳақиқат, илмий адабиётларда маданиятларнинг цивилизация тараққиётида мафкуравий босим ва зўравонликлари миллий мустақил демократик давлатчиликнинг ижтимоий давлатчилик босқичига ўтишида мураккабликларни вужудга келтирмоқда [10, 12]. Натижада, Европанинг демократик ижтимоий тартиби, либерал турмуш тарзи дунёнинг ўзга давлатлари қатори минтақамизда ҳам тантана қилиши анъанавийлик ва замонавийлик, миллийлик ва умуминсонийлик тамойилларидаги маънавий-ахлоқий муаммоларнинг зиддияти билан тарбияни “ҳаёт ва мамот” масаласи сифатида кун тартибига қўймоқда. Шу маънода илмий адабиётлардаги инсониятни келажаги ҳақидаги қарашларни қўллаб-қувватлаш мумкин [4, 83 б.]

Ф. Фукуяма фикрича, “Ғарбнинг тантанаси” совуқ урушнинг тугаши билан давлатлар ва халқларнинг ҳаётида мафкурасизликнинг бошланиши “истеъмолчилик жамияти”га ўтиш орқали дунё халқларини ғоявий тобе этилиши Техрон, Прага ва Хитойда ҳам универсаллик туфайли “Оммавий маданият” ила ҳалокатга келиши тарихнинг тугаши – аксиомадир. Ушбу аксиомадан Европанинг “сўниши” туфайли планетар миқёсда миллий ва диний муносабатларда олдиндан қилинган башорат Ғарбнинг “исломлашуви” ёки “Ислонинг глобаллашуви” билан тарихнинг янги жиҳатлари шаклланини англаш мумкин. Дарҳақиқат, Европанинг исломлашуви жараёнига қарши Франция, АҚШ ва Голландияда оммавийлик руҳидаги сиёсий ҳаракатлар амалга оширилмоқда [10]. Уларда ислом динини оммага “қора” бўёқларда кўрсатишга уриниш мавжуд.

Фукуяманинг қарашлари баҳсли бўлса-да, лекин барқарор тараққиёт йўлидаги давлатлар орасида ялпи миллий ўсишда Хитой етакчи, Япония ва Корея, Исроил иккинчи қаторни эгаллаб, дунёнинг табиий бойликларга тўла бўлган араб мамлакатлари ўз имкониятларидан тўла фойдалана олмаганлигини аниқлаган. Дунё давлатларининг ахборотлашуви, рақамли иқтисодиёт ва жамият цивилизациясининг янги сифат босқичи билан инсоният тарихини якунига жуда яқинлаштиради.

Таҳлил ва натижалар. Бу аксиоманинг таҳлили ўзбек жамияти либерал мафкурадан миллийликнинг сақлаб қолиш билангина келажакка умид қилишга

ундайди. Ўзбекистон давлат бошқарув ва сиёсатининг устувор ижтимоий йўналишлари таълим ва тарбияга жиддий миллийлик тамойилларини қўллаш билан бирга илмий маърифат ва китобхонлик миллий дастур сифатида қабул қилинди [3]. Чунки, ўзбек жамияти шу қадар замонавийлашдики, энди миллий идентификациялаш мураккаблашиб бормоқда. Ўзбек халқи Ғарбнинг хоҳлаган шаҳри турмуш тарзи талаблари даражасига эришиб “индекс”лар билан фахрланмоқда. Гендер тенглиги ғоялари радикал феминизм даражасида дунёнинг етакчи ўринларга чиқиб, “жинслар тўхнашуви” динамикаси ўсиб бормоқда [7]. Бу тўқнашувнинг оқибатлари нафақат эркак ва аёл, балки ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини ижтимоий ночорликка олиб келиши мумкин.

Фукуяма ўз қарашларини назарий жиҳатдан асослашда жамият тараққиётида Г. Гегелнинг зиддиятларни барҳам топишида коммунистик тенглик ҳал этиши ҳақидаги ғоявий қарашлар билан асослаган. Инсоният маданий тараққиётининг таъсири туфайли Европа ва Шимолий Америка либерализмининг тантанасига “цивилизациянинг авангарди” сифатида эришди. Олим инсоният тарихидаги охириги давлат либерал бўлиши, унда инсон ҳуқуқ ва эркинлиги максимал даражада таъминланиши билан ижтимоий зиддиятлар ўз ечимини топиб, ҳаёт барқарорлиги таъминланади. Инсон эҳтиёжлари тўла таъминланиши ҳарбий ва давлат хизматчиларига эҳтиёжни инкор этиб, фақат иқтисодий фаолиятни қолдиради [5, 5-8 б].

Ўзбекистон давлат сиёсатининг бир қатор ижобий ютуқлари иқтисодиётнинг ўсиш суратларида либераллашув жараёни аҳоли турмуш тарзи ва муносабатларида ўз ифодасини топмоқда. Шу маънода таълим ва тарбия соҳасидаги амалиётни жиддий ислоҳи реал воқеликнинг таҳлили асосида миллий таълим тарбия тизимини йўлга қўйилмаса, “ўқитувчи мактабда ўқувчини калтаклади” мазмунидаги хабарлар оқимини тўхтатиб бўлмайди. Умуминсоний таълимда интизомни таъминлашда тан жазоси бўлганки, усиз таълим ҳам тарбия ҳам бўлиши мумкин эмаслиги – тарихий ҳақиқат. Гап тан жазосини меъёр ва “доза”си ҳақида бўлиши мумкин. Зеро, тан жазоси таълимнинг таркибий қисми бўлиб, “ижтимоий хайвон”нинг устоз йўлга солиш учун мажбурлаш ёки одатлантириш технологияси табиий тарбия эҳтиёжи ҳисобланади. Колаверса, мактабда таълимни ривожлантириш бўйича аксари мутахассислар замонавий педагогика ва психология соҳасидан бўлгани учун миллий ментал хусусиятларни тан олмайдилар. Ҳар қандай тарбия миллий жиҳат ва хусусиятлар, тарбия анъаналарига асосланмас экан муаммони ҳал этиб бўлмайди. Инсоннинг табиатидаги кўрқув ҳисси ахлоқийликни шакллантириш механизмидир. Кўрқув ҳисси инсон онглилиги ижтимоий кўрсаткичи, кўрқмаган шахс ижтимоийлаша олмайди.

Шахсининг тарбиясида алоҳида оилавий муҳитда шаклланган ёшларнинг таълим масканидаги вазифаларни ихтиёрий бажаришида мураббийнинг таълим интизоми билан таълим талабларига бўйсундирилиши зарурият ҳисобланади. Боланинг меҳнат тарбияси жисмоний зўриқиш билан ижтимоий хатти-ҳаракатларни амалга оширишга кўниктириш мумкин. Мажбурлаш боланинг шахсида ижтимоий талабларни бажаришга, айниқса таълимда тарбия хусусиятини мустаҳкамлайди. Мактабнинг корпоратив маданиятида тарбияси оғир болаларни таълим санкцияси (бажартириш) билан таълим ва тарбия муҳитини ҳосил қилинади. Ўқувчиларнинг ихтиёрийлиги асосидаги илм-фан, бошланғич ва ўрта таълимни ташкил этиш ҳақидаги қарашлар таълимдаги софистикадан бошқа нарса эмас. Боз устига мактаб ёшларининг оилавий тарбиясизлиги, яъни ўқувчининг нотўлиқ оиладан “чала тарбияси” билан мактаб таълимини мураккаблаштирамоқда. Натижада, мактабда эркак устозлар ўқувчиларни тан жазоси билан тарбиялашга мажбур бўлмоқда. Бугунги ёшларнинг ўқитиш ва тарбиялаш иши ўта оғир қулнинг меҳнати бўлиб, ота-оналарнинг ўзи тарбияга муҳтожлиги билан изоҳлаш мумкин. Зеро, ота-она устозни хурматини жойига қўймай, “бола култи”га сиғиниши ҳам ўқитувчининг “таълим меҳнати”га мослай олмайди. Ўқитувчининг болага нисбатан тан жазосини қўллашга мажбурлиги мактаб таълимининг минг йиллик қонуниятидир. Муаммони республика таълимидаги таълим-тарбия ҳолатлари билан далиллаш шарт бўлмай қолди.

А. Л. Никифоров рус жамиятининг истиқболини белгилашда “Ғарбнинг турмуш тарзидан нусха кўчиришни давом эттирайликми ёки араб-хитой андозасини олиш керакми?” саволини кўйган [4, 86 б]. Жамият тараққиёти туфайли одамларнинг ижтимоий маданияти ва мафкураси янгилашиб боришидан давлатнинг миллий-маънавий ҳолати ва истиқбол йўналишлари муаммолар гирдобидида қолиши кузатилган. Айни вақтда ўзбек жамиятининг Ғарб ижтимоий қадриятларига тақлиди, Ғарбдан нусха кўчириш миллий мафкуравий ночорлик (банкрот) кўрсаткичи ҳисобланади.

Ғарбнинг иқтисодий ўсиши туфайли моддий тўқчилик, одамларнинг ҳаёт фаровонлигини беқиёс даражада гуллаб-яшнаши билан бирга янги қадриятларнинг шахс ва жамият маънавиятида маънавий тубанликка сабаб бўлиши кузатилди. Ўзбек халқининг тарихий тараққиётида миллий-диний қадриятлар асосида оила ва никоҳ муносабатларида янги маданият ва қадриятлар шакллантирилмоқда.

Замонавий таълим либерализми анъанавий қадрият ва ижтимоий талабларни ўзгартириши, миллий андоза ва мезонларни ислоҳи билан трансформация жараёнларини бошидан кечирмоқда. Натижада, оила ва никоҳ муносабатларида девалвация, низо ва можаролар жиддий муаммога айланди.

Хотин-қизларнинг эркаклар спорти билан шуғулланишга рағбат туфайли аёл ўзининг аёллик мақомидан бегоналашуви, аёл девиянтлиги хотин-қизларда ижтимоий “маскулинлик” феъл-атвориға олиб келмоқда. Бир сўз билан айтганда, мустақиллик йиллари хотин-қизларнинг ижтимоий мақоми ва функцияларининг замонавийлашуви туфайли аёлнинг “эркаклашуви” биофизиологик ўсишига салбий таъсир этмоқда. Гендер тенглиги сиёсатининг миллий-диний идентификацияси миллий таълим ва тарбиянинг тақдирини белгилаб беради. Ғарб жамиятида гендер тенглиги ижтимоий оқибатлари давлат, жамият ва шахс муносабатлари “америкалик аёлни нусхалаштириш” ижтимоий тузилишни “демонтаж”и низоли давр бошланишнинг сабабияти сифатидаги қарашларига қўшиламмиз. Боз устига Европа жамиятининг “сўниши” туфайли антигендер ҳаракати ҳам тарқалмоқда [3, 112 б].

Хулосалар. Ижтимоий тараққиёт муаммолари Ғарбий Европа ва Лотин америкаси олимлари томонидан фаол тадқиқ этилиши жамиятнинг постиндустриал тараққиёт босқичига ўтиши билан бевосита боғлиқдир. Зеро, цивилизация маданий тараққиётни билдириши билан бирга илм-фан технологиялар тараққиёти миллий маънавий-маърифий омилни таназзули билан башарият истиқболини шубҳа остига солади.

Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий, маданий имкониятлари ҳорижий давлатлар томонидан эътироф этилиб, замонавий глобал майдонда нуфузи ортиб бормоқда. Бу ҳол ёшларнинг ҳар томонлама баркамоллиги, илм-фан соҳасида тафаккурини намоиш этиб, юртимизни дунё миқёсида ўз ўрнини эгаллашини таъминлайди. Фуқуяма қарашларининг миллий тараққиёт тенденцияларига тадбиқ этилса, иқтисодий ўсишнинг у ёки бу ютуқлари жамиятнинг ўзига хос ва мос ёндашувлари инсон омилнинг комиллиги билан ҳал бўлади, деган хулосага келиш мумкин.

Олий таълимнинг тараққиёти ўзбек жамиятидаги ижтимоий-ахлоқий, сиёсий-маънавий ҳолатни ўзида ифода этиши туфайли миллий таълимни барча кесимларида ижтимоий тарбия билан уйғунлаштирган ҳолда ислоҳига эҳтиёж мавжуд. Чунки, миллий мустақиллик шароитида миллийликдан кўра замонавийликка, анъанавийликдан кўра инновацияларга, одат ва миллий кадриятлардан либералликка трансформация жараёни амалга оширилди. Бу эса таълимни тарбиядан ажратилиши, касбий таълимда шахснинг ижтимоийлашув жараёнини издан чиқарди. Замонавий педагогикада тарбиячилар “оммавий педагогика” асосида ўзбек жамиятида таълим ва тарбияни амалга ошириши таълим ва тарбиянинг парадокси, деб ўйлайммиз.

Ижтимоий тараққиёт ҳар бир ҳалқ ва давлатнинг миллий-диний ўзига хос маънавий маданияти, хўжалик ҳаётининг бир сифат босқичидан янги мукамал босқичга ўтиши билан инсон фаровонлигининг таъминланишини назарда

тутади. Ижтимоий тараққиёт цивилизацияда ўз мужассамини топса-да, моддий тараққиёт билан маънавий-ахлоқий ўсишнинг номутаносиблиги юз бериб, ижтимоий низо ва можароларга олиб келиши мумкин. Либерализм демократик тамойил сифатида қонунийлик ва инсонпарварликка таянади. Шу маънода, башариятнинг истиқболи миллий-маънавий маърифат, динлараро толерантлик асосида инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш йўлидир.

АДАБИЁТЛАР

1. Вебер А. Социальный прогресс: сравнительный анализ и вызовы для политики// Социологическая наука и социальная политика. – 2015. –№ 3(11). – С. 5-16.
2. Здравомыслова Е. А., Темкина А.А. Социальное конструирование гендера// Социологический журнал. 1998. № 3/4. – С. 111 – 124
3. Мирзиёев Ш. М. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисиغا Мурожаатномаси 2020 йил 29 декабрь // <https://review.uz/post/poslanie-prezidenta-uzbekistana-oliy-majlisu> (Дата обращения 30.12.2020).
4. Никифоров А. Л. Какое будущее ждет человечество // Философский журнал. – 2021. – Т. 14. – № 3. – С. 82–95.
5. Семёнов Ю. И. Конец истории? – М.: Современные тетради, 2003. – 776 с.
6. Тойнби А. Д. Хантингтон С. Вызовы и ответы. Как гибнут цивилизации. -М.: Алгоритм. 2020. – 288 с.
7. Ўзбекистонда гендер тенглиги // <https://mehnat.uz/uz/pages/gender-tengligi>.
8. Фукуяма Ф. Конец истории? // Вопросы философии. –1990. –№ 3. – С. 84 – 118.
9. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек/ пер. с англ. М. Б. Левина. – М.: АСТ, 2007. –588 с.
10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: АСТ, 2014. – 469 с.